

DOI: <https://doi.org/10.31874/2309-1606-2023-29-1-3>
УДК 316.344.8(321.7:355.011)

Наталія Фіалко

Громадянський дискурс як джерело суспільного консенсусу: значущість в умовах війни

Розглянуто особливості громадянського дискурсу як джерела і способу встановлення суспільного консенсусу. Метою цієї статті є показати потенціал громадянського дискурсу як основи для здобуття стабільного суспільного консенсусу. Уточнено відмінності громадянського дискурсу як орієнтованого на прагматичний результат, на відміну від філософського дискурсу як орієнтованого на пошуки істини заради неї самої та риторичного дискурсу як орієнтованого на перемогу у дискусії над суперником за будь-яку ціну в рамках правил риторики. Наголошено на взаємній обумовленості розвитку демократичної культури суспільства і невинного розгортання відкритого і вільного публічного дискурсу. Виявлено, що громадський дискурс виникає як спроба встановити порозуміння між представниками локальних дискурсів всередині окремих соціальних спільнот. Таким чином, суспільний консенсус виникає як перехресний консенсус між окремими соціальними спільнотами певного суспільства. Такий суспільний консенсус постає як наступний, вищий рівень легітимації, який можна здобувати у відкритому дискурсі. Переосмислено значущість нелегітимного примусу: насильство, яке нищить мораль, не може бути прийнятним за жодних обставин, однак спроби тимчасово обмежити дію моралі у надзвичайних ситуаціях (зокрема, в умовах війни), можуть стати предметом громадянського дискурсу з метою досягнути суспільного консенсусу щодо необхідності і моральної виправданості збройного опору агресії. Ще більш запитаним громадянський дискурс виявляється у просторі глобального громадянського суспільства, зокрема – для досягнення міжнародного консенсусу щодо необхідності забезпечити воєнну поразку країни-агресора. Інший напрям застосування громадянського дискурсу – визначення завдань і шляхів повоєнної відбудови країни-жертви і повоєнного покарання і спокутування скоєних злочинів державою-агресором.

Ключові слова: громадянський дискурс, суспільний консенсус, легітимація, демократична освіта, нелегітимний примус, соціальні цінності, соціальні норми.

© Наталія Фіалко, 2023

Вступ

Суспільний консенсус одностайно вважають необхідною і бажаною передумовою не лише для успішного функціонування держави, але й для нормального розвитку усіх інших суспільних інститутів, а також для комфортного життя усіх людей у суспільстві. Втім, щодо джерел такого консенсусу існують значні розбіжності у дослідників, яких можна погрупувати у дві великі спільноти: прихильників порозуміння і прихильників примусу. Більшість сучасних теоретиків є прихильниками досягнення консенсусу шляхом домовленостей і порозуміння на основі таких відкритих і аргументованих домовленостей. Однак, попри побоювання, що примус є атрибутом авторитаризму та тоталітаризму, виявляється, що й демократія також потребує примусу – а саме легітимного примусу. Причому виявляється, що потреб суспільства та громадян у легітимному примусі, а відповідно і різновидів легітимного примусу, є набагато більше, ніж це здається на перший погляд. Більше того, серед таких потреб виявляються і такі, які ведуть і до того, що традиційно кваліфікують як нелегітимний примус. Найбільш вражаючими є такі потреби, які розкриваються в ході громадянського дискурсу, а також є його передумовами і складовими.

Метою цієї статті є показати потенціал громадянського дискурсу як основи для здобуття стабільного суспільного консенсусу.

Природа суспільного консенсусу

Насправді, основа суспільного консенсусу полягає у єдності членів суспільства у цінностях, а порозуміння і примус є лише можливими засобами досягнення такої єдності. Адже консенсус є буквально латиною «спільним чуттям», спільним сенсом, тобто певною самозрозумілою єдністю, яка наявна ще до будь-яких її раціоналізацій.

Консенсус також може бути більш чи менш випадковим, більш чи менш сталим. Для того, щоби консенсус був більш широким і більш довготривалим, він має спиратися на більш важливі для людей цінності. У такому випадку люди будуть захищати цей консенсус від різних викликів – зовнішніх та внутрішніх щодо спільноти цих одностайних у своїх переконаннях людей.

Консенсус об'єднує людей у спільноти, які відтворюють спільні практики і спільний досвід на основі цих практик. Цей спільний досвід у своїй цілісності утворює життєсвіт цієї спільноти, неповторну соціальну онтологію того конкретного інтерсуб'єктивного світу, який утворює соціальна комунікація у межах цієї спільноти. Якоюсь мірою, на нашу думку, саме у цьому сенсі говорять про консенсус як моральний авторитет [Walker, & Lovat 2022], однак, для того, щоби здобути зовнішній

моральний авторитет, консенсус має сам для себе виробити певну ціннісну позицію [Benjamin 1995], тобто виробити внутрішній моральний авторитет. Якщо немає внутрішнього, тоді не може бути і зовнішнього авторитету, точніше він буде позірним, ненадійним і нетривалим, його легко буде зруйнувати. Якщо ж внутрішній моральний авторитет є високим, тоді є хороші шанси на те, що на цей авторитет можна впевнено опертися при побудові більш широкого консенсусу – на основі консенсусів кількох соціальних спільнот. У такому разі мова йде частково про пошук спільних більш широких за охопленням їхніх соціальних носіїв цінностей, а переважно – вже про творення спільних соціальних норм як основи для міжспільнотного консенсусу.

Специфічні соціальні норми є чинними і для окремих соціальних спільнот, але на цьому рівні вони надто залежні від цінностей цих спільнот, а більш загальні соціальні норми поступово здобувають більший ступінь свободи від конкретних цінностей за рахунок формалізації способів узгодження цінностей. Український дослідник Михайло Бойченко цей процес аналізує як поступову і послідовну генералізацію соціальних норм на основі узагальнення і узгодження цінностей [Бойченко 2016]. Втім, цей же дослідник на прикладі аналізу національної ідеї показує і можливість зустрічного руху – від певної загальної ідеї, яка претендує на статус потенційної цінності для усього суспільства, до її поступового визнання як дійсної спільної такої цінності [Бойченко & Руденко 2020]. Все ж нам видається, що другий шлях легітимації (згори донизу) має спиратися на перший (знизу догори), хоча в суспільних реаліях рух легітимації цими шляхами є переважно зустрічним і один сприяє іншому у нормальних умовах. Як зауважує українська дослідниця Марія Рогожа щодо поглядів американського політичного філософа Джона Роулза: «Він зазначав, що для забезпечення згоди слід не занурюватися у численні, часто взаємовиключні, всеохопні («метафізичні») доктрини, а уникати їх, оскільки розв'язати питання непублічних (приватних) переконань у суспільному просторі неможливо, окрім як нав'язуючи одну-єдину концепцію насильно (порушуючи базові свободи)» [Рогожа 2022: 54].

Якщо мова йде про суспільний консенсус, то він не може розглядатися як консенсус спільноти, оскільки суспільство утворюють не автономізовані індивіди, але люди, об'єднані у соціальні спільноти, більш чи менш чітко окреслені і більш чи менш самоорганізовані. Таким чином, суспільний консенсус можливий не на основі первинних цінностей окремих спільнот, а лише як певний спосіб узгодження цих цінностей. Таке узгодження можливе як більш формальне, або більш змістовне: формальний бік консенсусу виражають певні норми і процедури, тоді як змістовий – цінності й досвід. Здається, ближче до другого типу консенсусу є позиція американського політичного філософа Джона Роулза, який

утверджував ідею перехресного консенсусу [Ролз 2001], коли частково накладаються своїм змістом консенсуси різних суспільних груп і у такий спосіб наближаються до досягнення єдиного для суспільства консенсусу. Вочевидь, такий консенсус може добути досягнутий лише як тимчасовий, його постійно треба поновлювати.

Таке роз'яснення засад суспільного консенсусу допоможе більш коректно оцінити можливості його досягнення на засадах громадянського дискурсу.

Суспільний запит на нелегітимний примус

Легітимний примус нерідко розглядають як здорову альтернативу і противагу примусу нелегітимному і мало не як основне джерело суспільної потреби у консенсусі.

Примус як гвалт, як фізичний примус або його загроза розглядаються як абсолютно неприйнятні [Arendt 1970], однак чи можна розглядати їх як такі, що вже відійшли у часи дикунства і варварства і зникли з цивілізованого суспільства? На жаль, ні. Злочини окремих осіб, наприклад убивства і зґвалтування, а також асоціальна діяльність окремих злочинних організацій, таких як вуличні банди, мафія тощо є прикладами нелегітимного примусу, який цивілізоване суспільство намагається обмежувати (переважно каральними засобами), мінімізувати (переважно превентивними засобами) і викорінювати (радикальною зміною соціального середовища). Втім, інколи складається враження, що суспільство формує свій запит також і на деякі форми насильства, які традиційно кваліфікують як нелегітимний примус або ж як соціальну девіацію.

Якщо з соціальними девіаціями справа виглядає простіше – наприклад, у випадку тоталітарних режимів вважають, що більша частина суспільства потрапляє у певний стан неадекватності [Fromm 1973], то боротьба зі злочинністю, а також збройне протистояння ворогу у війні викликають сприйняття за нормальне того, що зазвичай засуджують, – відбувається нормалізація насильства. Тобто, за певних обставин все ж будь-яке суспільство готове приймати різні форми і види примусу. Те, що зазвичай оцінюють як нелегітимний примус, може набувати обмеженої, наприклад, тимчасової легітимності.

У кожному разі, нелегітимний примус має антропологічне коріння. Спільна для всіх живих організмів риса агресії різною мірою і різними шляхами проявляє себе у різних видів, причому чим більш еволюційно розвиненим є біологічний вид, тим більші прояви агресії та її розмаїття він виявляє, але й тим більше засобів погамовування агресії виявляється виробленим у межах самого цього виду, а також з боку інших видів, з яким він взаємодіє. Людство як один з найбільш еволюційно розви-

нених біологічних видів є прикладом яскраво виражених і витончених форм агресії – як у її деструктивних, так і у її конструктивних версіях.

Втім, некоректно було би вбачати лише біологічні корені нелегітимного примусу, так само як некоректно антропологічні характеристики редукувати до біологічних. Адже, наприклад, війна є породженням жадоби і марнославства не меншою мірою, аніж бажання насильства. Як би не виписували при цьому закони і правила ведення війни, у запалі її розгортання люди неминуче їх переступають і проявляють найгірші свої здатності, у яких чинять звірства, неможливі для тварин. Причому скоєння цих воєнних злочинів нерідко потребує наявності у злочинців високого володіння найновітнішими технологіями, досконалого застосування інтелекту і концентрації волі – інколи їх зовсім не можна виправдати станом афекту, незнанням чи втіленням помилкового бажання, натомість очевидно є не просто свідомо воля до насильства, а добре відрефлексована і софістикована цинічність, рафінована жорстокість, які перетворюють людину на досконалу машину вбивства. І така машина виявляється потрібною суспільству – нехай у особливих ситуаціях, таких, як війна, нехай офіційно від таких професійних убивць дистанціюються усі соціальні інститути, – але все ж людське суспільство з необхідністю породжує і такий соціальний тип особистості.

Але навіть без умов війни, а з огляду на можливості суспільного прогнозування, які надає сучасна наука, деякі дослідники готові йти на крайні заходи і виправдовують вбивство – у вигляді абортів, евтаназії та інших форм «вимушеного» або навіть «благого» вбивства. Досить згадати заклики британського популяризатора науки Ричарда Докінза обмежувати право на народження дітей і вимогу примусового абортів у випадку діагностованих генетичних хвороб [Hawkins 2014]. Або можна навести приклад цілої монографії, яка обґрунтовує етику вбивства, – щоправда, переважно у медичних випадках, наближених до згаданих вище, написану американським теоретиком МакМаханом [MacMahon 2002]. Ці та подібні роботи покликані нібито упередити можливі важкі і небажані наслідки для суспільства: перенаселення, нестачу ресурсів для лікування, лікування «безнадійних» хворих тощо. Причому вбивства пропонують виправдовувати превентивно й у нормальному режимі: не в умовах війни, не тоді, коли людина вимушено вбила, захищаючи своє життя і життя інших, – а коли вбивають ненароджених дітей, слабких і хворих, одним словом, нібито «неякісних» чи «бракованих» людей, які не варті витрат суспільного ресурсу.

Все це має видимість легітимації, навіть легітимації етичної, тоді як насправді є чимось прямо протилежним – адже ніяке убивство не може бути морально виправданим, а спроба такого виправдання за допомогою етичних засобів дискредитує саму етику, робить її нікчемною. Дій-

сно, якщо етика прийматиме за прийнятні такі виправдання, тоді чого вона буде варта? Може бути ситуація винятку, про яку зокрема пише італійський філософ Джорджо Агамбен, – але це швидше ситуація призупинення моралі, а не відмови від неї чи тим більше утвердження чого-го аморального як моралі. Про це розповідає в інтерв'ю журналу «Критика» український перекладач Агамбена Іван Іващенко [Грудка 2020]. Втім, як показує Агамбен, така тимчасова ситуація у сучасній медіакратії легко переростає у постійний стан позбавлення людини будь-яких прав («голе життя»). Але це не лише редукція людської особистості у нікчемність, це перетворення на мізерію усього суспільного життя. Адже чого буде варте усе суспільство, у якого не буде іншої етики, ніж та, що знаходить виправдання для вбивць. А те, що для суспільства головним ресурсом є саме етика і мораль, і, відповідно, їхню втрату не можна вже компенсувати жодним іншим суспільним ресурсом, – це, очевидно, не є аксіомою для деяких претендентів на новий моральний авторитет.

У цій ситуації жодна окрема людина не має права брати на себе виправдання нелегітимного примусу, особливо власного щодо інших. Жити, роблячи вигляд, що мораль не була порушена, – не просто нестерпно, а згубно: і для кожної особистості, і для кожної спільноти і соціуму. Але вихід все ж є – це колективна спроба належно осмислити, сприйняти, дати вибачення і прийняти їх, спокутувати заподіяне і перекрити його новими моральними вчинками, і врешті-решт повернутися з неморального стану у моральний. В умовах війни, передусім, постає необхідність за допомогою громадянського дискурсу дійти суспільного консенсусу щодо моральної виправданості збройного опору зовнішній військовій агресії. Адже будь-яка моральна людина буде відчувати свою провину за вбивство – навіть якщо це було вбивство вимушене і захисне.

Значущість громадянського дискурсу для демократії

Класичну працю, присвячену дискурсу у публічній сфері, опублікував у 1962 році німецький філософ Юрген Габермас – «Структурні перетворення сфери відкритості» [Габермас 2000]. Важливо, що у цій роботі він показав ціннісне і культурне багатство і розмаїття громадянського суспільства, які у більш пізніх своїх працях Габермас спробував редукувати до раціональної складової дискурсу [Габермас 2001]. Ці питання вже достатньою мірою розкрили вітчизняні дослідники [Гречко 2013]. Але все ж у Габермаса збереглася головна інтенція, яка виправдовує до певної міри навіть його штучне звуження сфери дискурсу: це розуміння, що не соціальні структури детермінують дискурс, але переважно і чим далі більше саме публічний дискурс творить соціальні структури, в усякому разі у модерному суспільстві. Можна посперечатися з Габермасом щодо

набагато більш давніх джерел європейської новочасної демократії, зокрема, щодо демократичних традицій пост романського світу Середньовіччя [Flierman & Welton 2021]. Однак, більш важливим є не історичний екскурс, а типологічне порівняння. Так от, порівняно з іншими типами суспільств, такими як тоталітарне і авторитарне, саме демократичне суспільство створює кращі умови для вільного і відкритого дискурсу. Як свідчить американська дослідниця Дженні Світ-Кушман: «Хоча поточне суперечливе політичне середовище може свідчити про інше, залучення наших співгромадян до змістовного діалогу про політику має вирішальне значення для здоров'я демократії» [Sweet-Cushman 2021: 180].

Тому не дивно, що важливим поняттям демократичної освіти – як загальної середньої [Birnie 2016; Legate 2018], так і вищої [Barnes et al. 2022] – стало поняття громадянського дискурсу або ж «цивільного» дискурсу («civil discourse», або ж «civic discourse» в англійській). Ось як визначає громадянський дискурс американська дослідниця Емма Хамфріс з Центру Боба Грема в Університеті публічної служби Флориди: це «спілкування навколо питань, що становлять суспільний інтерес. Таким чином, це сума двох його частин: прикметник «громадянський» у широкому сенсі розуміється як такий, що стосується громадянина, міста, громадянства чи громадських справ, а іменник «дискурс» позначає письмове та усне спілкування. Таким чином, громадянський дискурс включає, але не обмежується ними, – чати, дискусії, виступи, листи, електронні листи, твіти, дописи у Facebook та статті про політику, уряд, соціальні питання, поточні події та всі інші подібні теми, які вважаються у публічній сфері та/або пов'язані з участю особи в таких комунікаціях. Громадянський дискурс відрізняється від інших форм дискурсу, таких як філософський чи риторичний дискурс, своєю відданістю служінню читачеві та суспільному благу» [Humphries 2019]. Останнє зауваження, як ми це розуміємо, акцентує увагу на принципово прагматичному характері громадянського дискурсу, який не спрямований на пошук істини «самої по собі» (як у філософському дискурсі) чи перемозі над опонентом по дискусії (як у дискурсі риторичному). Щодо специфіки філософського дискурсу питання вже давно з'ясовано [Lehrer & Wagner 1981].

Інший американський теоретик, Кеннет Джерджен, звертає увагу на те, що громадянський дискурс висуває до його учасників вимоги скромності, знеособленості оцінок та правдивого розкриття особистого досвіду, поваги до інших, уникнення надмірних переконувальних, що багато в чому відрізняє його від інших видів громадської діяльності, наприклад, таких як агітація чи петиція. Громадянський дискурс також має відбуватися, «не принижуючи [аудиторію] з точки зору моральної цінності» або не ставлячи під сумнів її добросовісність («integrity») [Gergen 2001].

І все ж мова тут йде не про політкоректність, особливо й надмірних її формах, які доходять до політики скасування, а про дещо прямо протилежне останній – вміння почути співбесідника зі свого суспільства, ким би він не був. І тут навіть розвиненим демократіям ще залишається дуже багато роботи по розвитку громадянського дискурсу – хоча вони вже досягли багато. Світ-Кушман зауважує, що сучасна культура комунікації швидше прагне не помічати гострих проблем, аніж робити їх темою для відкритого і відвертого обговорення: «На жаль, багато хто з нас – у тому числі наші студенти – уникають злоби, яка здається повсюдною в політичних дискусіях, уникаючи її <обговорення>. Умови здаються найбільш суворими в онлайн-просторах, де можливостей багато, але соціальної відповідальності менше» [Sweet-Cushman 2021: 180]. Соціальна відповідальність полягає не в тому, щоби не ставити незручних питань і не «ображати» ними почуття інших громадян, а у вмінні коректно поставити, здавалося би, найбільш незручні питання. Соціальна відповідальність полягає передусім у тому, щоби не залишати поза громадянським дискурсом жодного публічного питання, і особливо – гострого питання.

При цьому громадянський дискурс має працювати як дискурс, який йде до самого кінця у з'ясуванні суті справи – саме для цього потрібна його публічність, яка унеможливує для будь-кого згорнути обговорення і закрити дискусію. Хамфріс, можливо, навіть дещо патетично, зауважує: «Громадянський дискурс відрізняється від інших видів громадської діяльності, таких як голосування, агітація чи волонтерство, а також від інших видів дискурсу, таких як дебати чи обговорення, своїм прагненням досягти глибшого розуміння. З цих причин громадянський дискурс є критично важливим для демократичного управління собою та суспільством, а також для розробки здорової державної політики» [Humphries 2019].

Цим громадянський дискурс несподівано зближується з академічним дискурсом – який у своїх аутентичних виявах якраз і є втіленням цілісності позиції дослідника у поєднанні з глибиною і доказовістю дослідження. Саме про це, зокрема, стверджує доповідь Національної робочої групи з громадянського навчання та демократичної участі в США «Переломний момент: навчання в коледжах і майбутнє демократії» [The Civic Learning and Democratic Engagement National Task Force 2011]. У рецензії на цю доповідь Андреа Ліскіс аргументує: «Я боюся, що неспроможність політиків і широкої громадськості в пошуку компромісу загрожує престижу самої демократії участі та позиції Сполучених Штатів як її захисника... У той час як деякі вчені описують Сполучені Штати як такі, що завжди були жорстокими та схильними до втрати рівноваги, і сьогодні вони не гірші, ніж раніше, для багатьох спостерігачів (включно з журналістами) ситуація вийшла з-під контролю, настрої істеричний» [Leskes 2012]. Хоча стаття

Ліскіс була написаною ще десятиліття тому, однак і сьогодні у політиці США відчуваються відгомін тих політичних збурень, які лише до певної міри пригасила очевидність зовнішньої (російської та китайської) загрози і зумовлена нею підвищена потреба у здобутті внутрішнього для країни компромісу. І досі справедливою залишається оцінка Ліскіс: «Так само, як основні інтелектуальні та практичні здібності вільного навчання, громадянський дискурс можна переносити між дисциплінами та поза академією, на робочому місці та в громадському житті. Хоча занепокоєння щодо суворого тону взаємообміну на політичній арені стало катализатором цієї статті, як демократичний підхід до вирішення суперечок, громадянський дискурс має широке застосування» [Leskes 2012].

Ті культурні трансформації, які склали порядок денний у США на початку століття [Massey 2000], багато в чому не лише збереглися у самих США, але й поширилися по усьому світу. І той брак громадянського дискурсу, який дався взнаки американській політиці десятиліття тому, відчувається сьогодні і у Європейському Союзі. Саме цим зумовлена, на нашу думку, надто тривала процедура ухвалення підтримки України у її боротьбі проти росії у загарбницькій війні, розв'язаній останньою. Європейський громадянський дискурс і сьогодні багато в чому виявляється обмеженим порядком денним європейських ЗМІ, які вже десятиліття виявляються жертвою маніпуляцій російських спецслужб. А справа мала би вирішуватися протилежним чином: не російські спецслужби, а громадянський дискурс ЄС мав би визначати порядок денний європейських ЗМІ.

На жаль, в Україні ситуація з домінуючим впливом російських спецслужб на ЗМІ та політикум в цілому тривалий час була значно гіршою, навіть ніж у ЄС. Лише неприхована російська агресія і повномасштабна війна росії проти України після 24 лютого 2022 року змусила остаточно прокинутися національний громадянський дискурс, а також включити його у широкий дискурс світового громадянського суспільства. Як виявилось – це потрібно не лише Україні, але й найбільш розвиненим демократіям світу. При цьому з'ясувалося, що деякі прояви насильства в умовах війни не просто здобувають легітимність, але й отримують вищий ступінь легітимності в суспільстві.

Умови війни – дуже специфічні: тут неможливий дискурс з ворогом. Як висловлювалася свого часу Голда Меїр, важко підтримувати дискусію з тим, хто тебе убиває. Сама назва «громадянського» або ж «цивільного» дискурсу вказує на дещо протилежне міліарній комунікації. Але всередині країни і в умовах повоєнного відновлення громадянський дискурс є і буде незамінним.

Однією з головних причин занепаду громадянського дискурсу, як і публічного дискурсу загалом, дослідники називають ефект інформаційної бульбашки – коли учасники соціальних мереж замикаються у ком-

фортному для себе інформаційному спілкуванні в межах груп «друзів» і відрізають будь-яку «неприємну» критику. Такою «неприємною» і незручною новиною росіяни намагалися зробити війну в Україні, щоби блокувати підтримку нашої країни розвиненими демократіями світу.

Як працює ефект інформаційної бульбашки у соціальних мережах? Він базується на цілком невинному і, на перший погляд, цілком правильному принципі безсторонності. Так, можна на рівних умовах зберігати право висловлювати будь-які твердження, якщо тебе ніхто не банить у твоїй групі. Таким чином, однаково убезпеченими від зовнішньої критики виявляються і артисти, і гендерні меншини, але й також – расисти та інші політичні екстремісти. Про це влучно пише у своїй статті для Стендфордської онлайн-енциклопедії з філософії шотландська філософиня Шенон Валлор: «Чесність і справедливість у дизайні платформи служб соціальних мереж (ССМ) не передбачають нейтралітету. Етика чітко вимагає ненейтральності між шкодою та нешкодою, між справедливістю та несправедливістю. Але етика також вимагає епістемічного закріплення в реальності. Таким чином, навіть якщо мої власні погляди та переконання нікому не шкодять, я все одно можу мати нормативний епістемічний обов'язок уникати комфорту бульбашкового фільтра. Чи зобов'язані платформи ССМ утримувати свої алгоритми від допомоги мені в цьому? По правді кажучи, ті, чия ідентичність історично маргіналізована, рідко зможуть дозволити собі розкіш фільтрувати бульбашку; Інтернет- та офлайн-світи постійно пропонують суворі нагадування про їхню маргіналізацію» [Vallog 2021]. Таким чином, соціальні спільноти маргіналізованих потребують не формальної, а змістової диференціації – політичні екстремісти повинні отримувати обмеження, тоді як спільноти соціально слабких – підтримку. От лише – хто визначатиме тих і інших. Вочевидь, саме тут потрібне звернення не до адміністрації соціальних мереж, а до широкого громадянського дискурсу, який і може зважено визначити ці соціальні категорії.

З цих інформаційних бульбашок вирватися можна лише через залучення до громадянського дискурсу – тоді ці бульбашки отримають шанс перетворитися на нормальні локальні життєсвіти, не ізольовані в собі, але такі, що взаємно перетинаються і утворюють ціннісну єдність другого, вищого рівня. Знову ж таки – будь-який дискурс, а особливо громадянський можливий з тими, хто не руйнує саму можливість дискурсу як такого.

Висновки

У цій статті було продемонстровано потенціал громадянського дискурсу як основи для здобуття стабільного суспільного консенсусу на основі перехресного консенсусу між представниками локальних соці-

альних спільнот як осередків відповідного локального дискурсу. Суспільний консенсус тим самим розглянуто як динамічний результат постійно дещо нового за своїм складом і регулярно оновлюваного за своєю тематикою громадянського дискурсу. Такий дискурс може бути лише частково обмежений в умовах війни – відмова від нього неможлива у демократичному суспільстві навіть за таких важких обставин.

Посилання:

- Бойченко, М. (2016). Етос комунікативних спільнот як підстава для генералізації соціальних цінностей: межі понятійного осмислення. *Вісник Львівського національного університету. Серія: філософські науки*, 18, 172–182.
- Бойченко, М. І., & Руденко, Ю. Ю. (2020). Джерела суверенітету держави та ідея національної ідентичності. *Політологічний вісник*, 85, 158–173. <https://doi.org/10.17721/2415-881x.2020.85.1>
- Габермас, Ю. (2000). *Структурні зміни у сфері відкритості* / пер. з нім. А. Онишко. Львів: Літопис.
- Габермас, Ю. (2001). *Філософський дискурс модерну* / пер. з нім. В. Купліна. Київ: Четверта хвиля.
- Гречко, К. (2013). Проблеми глобального громадянського суспільства в розрізі комунікативної та мережевої парадигм. *Філософія та політологія в контексті сучасної культури*, 4(6), 112–116.
- Грудка, О. (2020). Homo sacer: людина без властивостей. *Критика. Міжнародний огляд книжок та ідей*. <https://krytyka.com/ua/articles/homo-sacer-lyudyna-bez-vlastyvostey>
- Рогожа, М. (2022). Перехресний консенсус у просторі суспільної моралі (про політичний конструктивізм Джона Ролза). *Філософська думка*, (1), 51–67. <https://doi.org/10.15407/fd2022.01.051>
- Ролз Дж. (2001). *Теорія справедливості* / пер. з англ. О.Мокровольський. Київ: Основи.
- Arendt H. (1970). *Macht und Gewalt*. München: Piper.
- Barnes, P., Morris, M. P., Pierce, A. L., & Shaffer, T. J. (2022). Answering the call: Offering and analyzing civil discourse opportunities in undergraduate public affairs education. *Journal of Public Affairs Education*, 29(2), 213–231 <https://doi.org/10.1080/15236803.2022.2148604>
- Benjamin, M. (1995). The Value of Consensus. Bulger R. L., Meyer Bobby, E. & Fineberg, H. V. (Ed.). *Society's Choices: Social and Ethical Decision Making in Biomedicine*. Washington, DC: National Academies Press. Pp. 241–260.
- Birnie, Billie. (2016). Promoting Civil Discourse in the Classroom. *Kappa Delta Pi Record*, 52. 52-55. <https://doi.org/10.1080/00228958.2016.1156508>
- Flierman, R., & Welton, M. (2021). *De Excidio Patriae: civic discourse in Gildas' Britain. Early Medieval Europe*, 29, 137–160. <https://doi.org/10.1111/emed.12475>
- Fromm E. (1973). *Anatomy of Human Destructiveness*. New York: Holt, Rinehart and Winston.
- Gergen, K. J. (2001). *Social Construction in Context*. Thousand Oaks, CA: SAGE.
- Hawkins, K. (2014). Richard Dawkins: 'Immoral' not to abort Down's fetuses. *BBC News, Ouch*. 21 August 2014. <https://www.bbc.com/news/blogs-ouch-28879659>

- Humphries, E. K. (2019). Civic Discourse. *Bob Graham Center for Public Service University of Florida*. https://reference.jrank.org/governance/Civic_Discourse.html
- Legate, M. (2018). Civil Discourse in the Classroom: Preparing Students for Academic and Civic Participation. *Dissertations, Theses, and Student Research: Department of English, 138*. <https://digitalcommons.unl.edu/englishdiss/138>
- Lehrer, K., & Wagner, C. (1981). Consensus and Philosophical Issues. In: *Rational Consensus in Science and Society. Philosophical Studies Series in Philosophy, vol 24*. Springer, Dordrecht. https://doi.org/10.1007/978-94-009-8520-9_1
- Leskes, A. (2012). A Plea for Civil Discourse: Needed, the Academy. <https://www.aacu.org/liberaleducation/2013/fall/leskes>
- MacMahan, J. (2002). *The Ethics of Killing: Problems at the Margins of Life*. New York: Oxford University Press
- Massey, C. R. (2000). Civic Discourse Amid Cultural Transformation. *12 Cardozo Studies in Law & Literature 193*. http://repository.uchastings.edu/faculty_scholarship/1132
- Sweet-Cushman, J. (2021). A Format-Flexible Pedagogy of Civil Discourse. *PS: Political Science & Politics, 54*(1), 180–181. doi:10.1017/S1049096520001547
- The Civic Learning and Democratic Engagement National Task Force. (2011). A Crucible Moment: College Learning and Democracy's Future. The U.S. Department of Education. October 5, 2011. 118 p. <https://www2.ed.gov/rschstat/research/pubs/college-learning-democracys-future/crucible-moment.pdf>
- Vallor, S. (2021). Social Networking and Ethics. *Stanford Encyclopedia of Philosophy*. <https://plato.stanford.edu/entries/ethics-social-networking/>
- Walker, P., & Lovat, T. (2022). The Moral Authority of Consensus. *The Journal of Medicine and Philosophy: A Forum for Bioethics and Philosophy of Medicine, 47*(3), 443–456. <https://doi.org/10.1093/jmp/jhac007>

References:

- Arendt H. (1970). *Macht und Gewalt*. München: Piper.
- Barnes, P., Morris, M. P., Pierce, A. L., & Shaffer, T. J. (2022). Answering the call: Offering and analyzing civil discourse opportunities in undergraduate public affairs education. *Journal of Public Affairs Education, 29*(2), 213–231 <https://doi.org/10.1080/15236803.2022.2148604>
- Benjamin, M. (1995). The Value of Consensus. Bulger R. L., Meyer Bobby, E. & Fineberg, H. V. (Ed.). *Society's Choices: Social and Ethical Decision Making in Biomedicine*. Washington, DC: National Academies Press. Pp. 241–260.
- Birnie, B. (2016). Promoting Civil Discourse in the Classroom. *Kappa Delta Pi Record, 52*. 52–55. <https://doi.org/10.1080/00228958.2016.1156508>
- Boichenko, M. & Rudenko Y. (2020). Sources of state sovereignty and the idea of national identity. [In Ukrainian]. *Political Science Bulletin, 85*, 158–173. <https://doi.org/10.17721/2415-881x.2020.85.158-173>.
- Boychenko, M. (2016). The ethos of communicative communities as a basis for the generalization of social values: limits of conceptual understanding. [In Ukrainian]. *Bulletin of Lviv National University. Series: Philosophical Sciences, 18*, 172–182.
- Flierman, R., & Welton, M. (2021). *De Excidio Patriae: civic discourse in Gildas' Britain. Early Medieval Europe, 29*, 137–160. <https://doi.org/10.1111/emed.12475>
- Fromm E. (1973). *Anatomy of Human Destructiveness*. New York: Holt, Rinehart and Winston.

- Gergen, K. J. (2001). *Social Construction in Context*. Thousand Oaks, CA: SAGE.
- Grechko, K. (2013). Problems of global civil society in terms of communicative and network paradigms. *Philosophy and political science in the context of modern culture*, 4(6), 112–116.
- Hrudka, O. (2020). Homo sacer: a man without attributes. [In Ukrainian]. *Krytyka. Book reviews*. <https://krytyka.com/ua/articles/homo-sacer-lyudyna-bez-vlastyvostey>
- Habermas, J. (2000). The Structural Transformation of the Public Sphere. Trans. from German by A. Onishko. [In Ukrainian]. Lviv: Litopys.
- Habermas, J. (2001). Philosophical discourse of modernity. Trans. from German by V. Kuplin. [In Ukrainian]. Kyiv: The Fourth Wave.
- Hawkins, K. (2014). Richard Dawkins: 'Immoral' not to abort Down's fetuses. *BBC News, Ouch*. 21 August 2014. <https://www.bbc.com/news/blogs-ouch-28879659>
- Humphries, E. K. (2019). Civic Discourse. *Bob Graham Center for Public Service University of Florida*. https://reference.jrank.org/governance/Civic_Discourse.html
- Legate, M. (2018). Civil Discourse in the Classroom: Preparing Students for Academic and Civic Participation. *Dissertations, Theses, and Student Research: Department of English*, 138. <https://digitalcommons.unl.edu/englishdiss/138>
- Lehrer, K., & Wagner, C. (1981). Consensus and Philosophical Issues. In: *Rational Consensus in Science and Society. Philosophical Studies Series in Philosophy*, vol 24. Springer, Dordrecht. https://doi.org/10.1007/978-94-009-8520-9_1
- Leskes, A. (2012). A Plea for Civil Discourse: Needed, the Academy. <https://www.aacu.org/liberaleducation/2013/fall/leskes>
- MacMahan, J. (2002). *The Ethics of Killing: Problems at the Margins of Life*. New York: Oxford University Press
- Massey, C. R. (2000). Civic Discourse Amid Cultural Transformation. *12 Cardozo Studies in Law & Literature* 193. http://repository.uchastings.edu/faculty_scholarship/1132
- Rawls, J. (2001). The theory of Justice / trans. from English by O. Mokrovolskyi. [In Ukrainian]. Kyiv: Osnovy.
- Rogozha, M. (2022). Overlapping consensus in the space of public morality (On John Rawls' political constructivism). [In Ukrainian]. *Philosophical thought*, (1), 51–67. <https://doi.org/10.15407/fd2022.01.051>
- Sweet-Cushman, J. (2021). A Format-Flexible Pedagogy of Civil Discourse. *PS: Political Science & Politics*, 54(1), 180–181. doi:10.1017/S1049096520001547
- The Civic Learning and Democratic Engagement National Task Force. (2011). A Crucible Moment: College Learning and Democracy's Future. The U.S. Department of Education. October 5, 2011. 118 p. <https://www2.ed.gov/rschstat/research/pubs/college-learning-democracys-future/crucible-moment.pdf>
- Vallor, S. (2021). Social Networking and Ethics. *Stanford Encyclopedia of Philosophy*. <https://plato.stanford.edu/entries/ethics-social-networking/>
- Walker, P., & Lovat, T. (2022). The Moral Authority of Consensus. *The Journal of Medicine and Philosophy: A Forum for Bioethics and Philosophy of Medicine*, 47(3), 443–456. <https://doi.org/10.1093/jmp/jhac007>

Natalia Fialko. Civil discourse as a source of social consensus: significance in wartime

Peculiarities of civil discourse as a source and method of establishing social consensus are considered. The purpose of this article is to show the potential of civil discourse as a basis for obtaining a stable public consensus. The differences of civil discourse as oriented to a pragmatic result, in contrast to philosophical discourse as oriented to the search for truth for its own sake and rhetorical discourse as oriented to victory in a debate over an opponent at any cost within the rules of rhetoric, are clarified. The mutual conditionality of the development of the democratic culture of society and the unceasing deployment of open and free public discourse is emphasized. It was found that public discourse arises as an attempt to establish understanding between representatives of local discourses within individual social communities. Thus, social consensus emerges as a overlapping consensus between individual social communities of a certain society. Such public consensus appears as the next, higher level of legitimation that can be gained in open discourse. The importance of illegitimate coercion has been rethought: violence that destroys morality cannot be accepted under any circumstances, but attempts to temporarily limit the effect of morality in emergency situations (in particular, in conditions of war) can become the subject of civil discourse in order to reach a public consensus on the necessity and moral justification of armed resistance to aggression. Civil discourse is even more in demand in the space of global civil society, in particular, to achieve international consensus on the need to ensure the military defeat of the aggressor country. Another direction of the application of civil discourse is the determination of tasks and ways of post-war reconstruction of the victim country and post-war punishment and atonement for the crimes committed by the aggressor state.

Keywords: *civil discourse, social consensus, legitimation, democratic education, illegitimate coercion, social values, social norms.*

Фіалко, Наталія, кандидат філософських наук, старший викладач кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Національного університету фізичного виховання і спорту України.

e-mail: fialo4ka.tasha@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-2010-1071>

Fialko, Natalia, Candidate of Philosophical Sciences, Senior Lecturer, Department of Social Sciences and Humanities, National University of Physical Education and Sport of Ukraine.

e-mail: fialo4ka.tasha@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-2010-1071>